ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 6, December 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.949

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 04.10.2020 Kabul Tarihi: 09.11.2020

Atıf Künyesi: İlhan Gök, "Eyalet Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Akçaabat'ın Sosyal ve Hukuki Durumu (1742-1800)", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 2943-2968.

Eyalet Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Akçaabat'ın Sosyal ve Hukuki Durumu (1742-1800)

*Social and Legal Status of Akcaabat within the Framework of State Judicial Books
(1742-1800)*

Dr. İlhan Gök

ORCID No: 0000-0003-3231-9879

Gümüşhane Üniversitesi

Öz

Osmanlı taşrasında yaşayan yöneten ve yönetilen sınıfa mensup kişiler yaşadıkları bölgelerde zaman zaman bazı problemlerle karşılaşmışlardır. Yönetilen sınıfa mensup olan halk karşılaştıkları problemlerin çözülmesi için genelde yaşadıkları yerdeki kaza mahkemelerine başvururlardı. Kaza mahkemelerinde verilen karara razı olmayanlar üst mahkeme olan ve aynı derece temyiz görevine sahip Divan-ı Hümayun'a başvururlardı. Yöneten sınıfa mensup kişiler için ise durum bundan biraz daha farklıdır. Osmanlı Devleti kamu hizmetini yürüten timar sahiplerinin yaşadığı problemin çözülmesi için üst dereceli mahkemede yargılama yoluna gitmiştir. Divan'a gelen şikâyetler önceleri Mühimme defterine kaydedilirken 1649'da Şikâyet, 1742'den itibaren ise Eyalet Ahkâm defterlerine kaydedilmiştir. Bu çalışmada 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat kazasında meydana gelen şikâyet kayıtlarından yola çıkılarak Akçaabat kazasında yaşayanların sosyal ve hukuki durumuna değinilmiştir. Buna göre Akçaabat kazasında ve çevresinde kamu hizmetini yürüten yönetici sınıfa mensup kişiler reayaya göre daha fazla problemlerle karşılaşmışlardır. Bu problemler arasında timar ve vergiye yapılan müdahaleler vardır. Timara yapılan müdahaleler genelde timar sahiplerinin birbirine yaptığı müdahale olarak görülürken vergi konusunda ise halkın müdahalesi şeklinde görülmektedir. Vergi ve timara yapılan müdahalelerde yönetilen sınıfa mensup bazı gruplar birleşerek eşkıyalık faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Bu durum bölgenin güvenliğinin sağlanmasında birtakım sıkıntılara sebep olurken aynı zamanda timar sahiplerinin gelirlerinin tahsil edilmesinde önemli bir engel olmuştur.

Anahtar kelimeler: Şikâyet, Eyalet Ahkâm Defterleri, Akçaabat, Trabzon, Osmanlı.

Abstract

People living in the Ottoman provinces and belonging to the ruling and ruled class occasionally encountered some problems in the regions where they lived. People belonging to the ruled class generally applied to the county courts where they lived to solve the problems they encountered. Those who did not consent to the decision made in the county courts would apply to the Court, which is the upper level and has the same degree of appeal. The situation is slightly different for

those belonging to the ruled class. In order to solve the problem experienced by the timar owners carrying out the public service, the Ottoman State resorted to trial at a higher court. While complaints to the Court were initially recorded in the Muhimme book, they were begun to be recorded in the Complaint book from 1649 on, and in the State Judicial Books from 1742 on. In this study, the social and legal situation of the people living in Akçaabat district was dealt with, based on the complaint records that occurred in Akçaabat between 1742-1800. Accordingly, people from the administrative class who carried out public services in and around the Akçaabat district faced more problems than the citizens. Among these problems, there are interventions against timar and tax. While the interventions made against the timar are generally seen as the intervention of the timar owners to each other, it is seen as the intervention of the people in the tax issue. In the interventions to tax and timar, some groups belonging to the ruled class united and engaged in banditry activities. While this situation caused some problems in ensuring the security of the region, it also became an important obstacle in collecting the income of timar owners.

Keywords: Complaint, State Judgment Notebooks, Akcaabat, Trabzon, Ottoman.

Giriş

Osmanlı Devleti askerî temellere dayansa da bu devleti uzun ömürlü kılan önemli faktörlerden biri de adalet anlayışıdır. Ülkenin adaletle yönetilmesi ve şikâyet mekanizmasının işlemesi için merkez ve taşrada farklı kurumlar tesis edilmiştir. Osmanlı merkezinin dışında kalan taşra idari bölgelerinde bunun için kaza mahkemeleri kurulmuş, böylece şikâyetlerin öncelikle kadı başkanlığındaki kaza mahkemelerinde ele alınması öngörülmüştür. Ancak günümüz adalet sistemiyle bir kıyaslama yapıldığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Günümüzde insanların belirli bir hiyerarşik düzende mahkemelere başvurma hakkı vardır. Yani ilk derece mahkemesine başvurmadan bir üst mahkemeye başvurusu söz konusu değilken Osmanlı vatandaşı dilediğinde kadı mahkemelerine başvurmadan eyaletlerdeki divanlara ya da merkezdeki Divan-ı Hümayun'a da doğrudan başvurabilmekteydi. Divan-ı Hümayun bu yönüyle ilk derece mahkemesi görevini de icra etmiş oluyordu.

Divan'da ele alınan şikâyetler 17. yüzyılın ortalarına kadar Mühimme defterlerine kaydedildi. Ancak 17. yüzyılda devlet işlerinde hacmin artmasıyla bürokraside önemli gelişmeler yaşandı. Bürokraside yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Divan'da tutulan defter sayısında da değişimler oldu. 1649 tarihinden itibaren Mühimme defterlerine kaydedilen hukuki konulara ait meseleler ve çözümler, Şikâyet defterleri adında ortaya çıkan yeni defterlere kaydedilmeye başlandı.¹ Ancak Şikâyet defterleri adında yeni bir defter serisi çıksa da bazı şikâyetlerin Mühimme defterlerine kaydedilmesine devam edildi.²

18. yüzyılda şikâyetlerin artması üzerine eyaletlerden gelen şikâyetler, 1742'den itibaren eyalet isimlerine göre oluşturulan Ahkâm defterlerine kaydedilmeye başlandı. Eyalet Ahkâm

¹ M. Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, C.3/5, İstanbul 2005, s. 124; Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihî Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defterleri'ndeki İzmir ile ilgili Hükümler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarihî Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9/1, 1994, s. 35; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s. 521; Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2016, s. 7; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.61/1, Ankara 2012, s. 178.

² Emel Soyer, *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 101; Ali İrfan Kaya, *98 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1100/M.1688-1689)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 584, 620, 623, 627.

defterleri muhteva olarak Şikâyet defterlerinin devamı niteliğinde olup II. Meşrutiyet'e kadar bu defter serisi gelmektedir.³

Yukarıda zikredilen gerek kaza mahkemelerinde kaydedilen gerekse Divan'a intikal eden şikâyetleri muhtevi hüküm kayıtları Osmanlı hukuk sisteminin işleyişinin ortaya konulmasında son derece önemlidir.⁴

Tablo 1: Ahkâm defterlerinin tutulduğu eyaletler ve defter sayıları

Eyaletin Adı	Defter Sayısı	Eyaletin Adı	Defter Sayısı
Adana	9	Anadolu	186
Bosna	9	Cezayir-Rakka	25
Diyarbakir	9	Erzurum	19
Halep	9	İstanbul	26
Karaman	39	Maraş	6
Mora	21	Özi-Silistre	49
Rumeli	85	Sivas	36
Şam-ı şerif	9	Trabzon	8

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere 1908 tarihine kadar olan süreçte eyaletlerle ilgili sayıları hayli fazla olan defterler ortaya çıkmıştır. Eyalet Ahkâm Defterleri; herhangi bir yerleşim yerinin gerek idari gerekse sosyal konularda birçok hükümleri ihtiva etmektedir. Bu defterlerdeki şikâyet konusunu ihtiva eden hükümler o bölgedeki yöneten ve yönetilen sınıfına mensup kişiler hakkında bilgi vermesinin yanında timar, vergi gibi toprak rejimine ait birtakım bilgiler de ihtiva etmektedir. Bu hükümler sayesinde o bölgenin sosyolojik yapısı hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Eyalet Ahkâm Defterleri bunların yanında merkez-taşra arasındaki yazışma ve toplumun şikâyet hakkını kullanma alışkanlığı hakkında ipuçları vermesi hususunda son derece önemli arşiv kaynağıdır.

Çalışmanın konusu olan 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat ile ilgili şikâyet hükümlerinin incelenmesine geçmeden önce Trabzon Ahkâm Defterleri ve Akçaabat tarihi hakkında kısa bilgi vermek konunun anlaşılması hususunda yararlı olacaktır.

1-Trabzon Ahkâm Defterleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Trabzon eyaletine ait 1155-1329/1742-1911 tarihleri arasındaki şikâyet hükümlerini içeren 8 adet Ahkâm Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde Trabzon eyaletine bağlı Canik ve Gümüşhane sancakları ile Akçaabat, Atina, Bafra, Çarşamba, Fatsa, Giresun, Görele, Hopa, Kelkit, Kürtün, Of, Ordu, Rize, Samsun, Sürmene, Şiran, Terme, Tirebolu, Torul, Ünye ve Vakfıkebir kazalarına gönderilen hükümler yer almaktadır.⁵

Trabzon Ahkâm defterleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Trabzon Ahkâm Defterleri adıyla A.DVNS.AHK.TZ.d şeklinde kayıtlıdır. Bu

³ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, Ankara 2010, s. 22

⁴ Gümrükçüoğlu, *agm*, s. 176.

⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç- Mustafa Küçük, vd., Başbakanlık Basımevi Ankara 2010, s. 40-41.

çalışmanın ana kaynağı olan 1 numaralı defter 1742-1759, 2 numaralı defter 1759-1796 ve 3 numaralı defter ise 1796-1817 tarihleri arasındaki hükümleri içermektedir.⁶

2-Akçaabat Tarihi

Eski adı Polatana olarak bilinen Akçaabat⁷ günümüzde Trabzon'un önemli ilçelerinden biridir. II. Mehmet zamanında Karadeniz bölgesine yapılan fetihlerle birlikte Trabzon ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bölgenin Osmanlı idaresine geçmesiyle tapu tahriri yapılarak Trabzon ve çevresi Osmanlı taşra teşkilatı içine dâhil edildi. Yapılan idari teşkilata göre Akçaabat; 1486-1583 yılları arasında Trabzon'a bağlı bir nahiye olarak kaydedildi.⁸ 18. yüzyılda ise, Akçaabat için "nahiye" teriminin yanında "kaza" terimi de kullanıldı.⁹ 19. yüzyıla gelindiğinde idari teşkilatta yapılan bazı değişikliklerle kaza ve nahiye terimleri anlam kargaşasına mahal verilmemesi için yeniden düzenlendi. 19. yüzyıldaki bu değişikliklerde Akçaabat'a önce nahiye, 1886 tarihinde ise kaza statüsü verildi.¹⁰

Günümüze kadar Akçaabat'ın farklı yönlerini ele alan birçok çalışma¹¹ yapılmasına rağmen Akçaabat'ın sosyal ve hukuki durumu üzerine Fethi Gedikli'nin "1560-1566 Yıllarında Akçaabat

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s. 41.

⁷ Trabzon'un önemli kazalarından biri olan Akçaabat Eski Çağ'dan beri farklı isimlerle anılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda Akçaabat isminin hangi dil ve kelimeden geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bkz. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013, s. 85; Zehra Topal, "Akçaabat'ın Nahiyesinin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları C. I, Trabzon 2007, s. 661; İlhan Şahin, "Akçaabat Adı Üzerine" *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, ed. Veysel Usta-Necmettin Aygün vd., Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 19-20. ; Murat Keçiş, "Ortaçağ Kaynaklarında Akçaabat", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, ed. Veysel Usta-Necmettin Aygün vd., Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 27-29.

⁸ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 27.

⁹ 18. yüzyıla ait arşiv belgelerinde Akçaabat, Trabzon'un bir nahiyesi olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *İbnülemin, Askeriye (BOA. İE.AS)*, 38/3485 24 Nisan 1702 (1113.Za.26); BOA. *İbnülemin, Askeriye (İE.AS 65/5901)*, 224 Kasım 1721 (1134.S. 2); BOA. *Ali Emiri, Ahmed 3 (AE.SAMD.III)*, 3/216, 21 Şubat 1727, (1139.Ca.29); BOA. *Ali Emiri, Mahmud 1 (AE.SMHD.I)* 254/20711, 14 Nisan 1734 (1146.Za.10); BOA. *Cevdet, Maliye (C.ML)* 651/26669, 6 Eylül 1759 (1173.M.13); BOA. *Ali Emiri, Mustafa 3, (AE.SMST.III)*, 326/26289, 17 Mayıs 1768 (1181.Z.29); BOA. *Ali Emiri, Abdulhamid 1 (AE.SABH.I)*, 218/14415, 2 Aralık 1774 (1188.N.28); BOA. C.EV 52/2593, 1 Haziran 1792 (1206.L.10). 18. yüzyıla ait bazı arşiv kayıtlarında ise Akçaabat için nahiye yerine kaza kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Bkz. BOA. *Bab-ı Âsâfi, Divan-ı Hümayûn Sicilleri Trabzon Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.TZ.d)*, 1: 195/1, 25 Ekim-3 Kasım 1757 (1171.S. Evastı); 208/4, BOA. *Ali Emiri, Mahmud 1 (AE.SMHD.I)*, 44/2613, 25 Haziran 1734 (1147.M.23); BOA. *Cevdet, Adliye (C.ADL)*, 45/2722, 19 Ekim 1751 (1164.Za.29); BOA. *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 260/14971, 5 Temmuz 1796 (1210.Z.29). Akçaabat'ın bazen "kaza" bazen de "nahiye" olarak kaydedilmesi aslında timar sisteminden dolayıdır. Osmanlı Devleti, timar sistemi uygulanan yerlerde kaza birimi yerine nahiyeyi esas almıştır. Bkz. İlhan Şahin, "Nahiye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 307.

¹⁰ Zehra Topal, "Kısa Akçaabat Tarihi (Hermonassa-Platana-Akçaâbad)", *Akçaâbat'ın Epik Târîhi: Destanlar-Söylenceler Efsaneler*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2014, s. 20.

¹¹ Akçaabat'la ilgili yapılan çalışmaların bazıları Trabzon ve Karadeniz üzerine yapılan çalışmaların içinde bir bölüm olarak yer alırken bazıları ise doğrudan Akçaabat üzerine yapılan çalışmalardır. Akçaabat tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Fethi Gedikli, *Akçaabat-I*, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2004; Fethi Gedikli, *Akçaabat Yazıları-II*, Yedirenk Yayınları İstanbul 2010; Fethi Gedikli, "1560-1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu", *Osmanlı Hukuku Makaleleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2012 s. 49-114; *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013)*, ed. Veysel Usta vd., Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014; Murat Yüksel, *Akçaabat'ta Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2006; Enver Uzun, *Akçaabat Yer Adları*, Esen Ofset, Trabzon 2005; Topal, *agm*, s. 661-677; Zehra Topal, *1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat 2010; Mustafa Ali Uysal- Kazım Kartal, "Mîladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), s. 136-142.

ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu” adlı çalışmasından başka bir çalışma yapılmamıştır. Gedikli’nin bu çalışmasının ana kaynağını kadı sicilleri oluşturmaktadır. Kadı sicilleri şüphesiz ki taşrada yaşayanların sosyal ve hukuki durumları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.¹²

Kadı sicillerinin yanında Akçaabat’ta yaşayanların merkeze ilettiği şikâyet kayıtlarını içeren Trabzon Ahkâm defterleri de vardır. Trabzon ve Trabzon’a bağlı kazalar üzerine yapılan çalışmalarda bu defter serileri doğrudan ve dolaylı olarak kullanılmıştır.¹³ Ancak Trabzon Ahkâm defterleri çerçevesinde Akçaabat’la ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı literatürdeki bu eksikliğin bir nebze de olsa giderilmesi düşüncesiyle 1742-1800 tarihlerinde Akçaabat’ta yaşayan yöneticilerin ve halkın karşılaştığı ve merkeze ilettiği şikâyetler incelenerek Akçaabat’ın sosyal ve hukuki durumu ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynağı; 1, 2 ve 3 Numaralı Trabzon Ahkâm defterleridir. 1 numaralı defterde 22¹⁴, 2 numaralı defterde 31¹⁵, 3 numaralı defterde ise 1796-1800 tarihleri arasında Akçaabat ile ilgili 3 adet şikâyet tespit edilmiştir.¹⁶

Bu çalışma, merkeze hayli uzak bir yer olan Akçaabat’ta şikâyet mekanizmasının idareci ve reaya tarafından ne kadar sıklıkla kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Buna ilaveten son zamanlarda araştırmacılar tarafından Eyalet Ahkâm Defteri minvalinde birçok çalışmanın da yapıldığını belirtmek konunun anlaşılması açısından son derece faydalı olacaktır.

3-Şikâyet Etme Biçimi

Osmanlı Devleti adaletin sağlanması için kazalarda kadı mahkemeleri kurmuştur. Kaza dâhilinde yaşayan insanlar karşılaştıkları sorunları çözemediklerinde kazalardaki kadıya başvurarak şikâyetlerini doğrudan kadıya arz etmekteydiler. Ancak kadı mahkemesinde diledikleri çözümü bulamayan ya da doğrudan divana başvurmak isteyenler merkeze bizzat gelerek ya da arz göndererek şikâyetlerini Divan’a bildirebilmekteydiler. Osmanlı Devleti’nde kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın toplumun her kesiminin şikâyetlerini arz etme hakkı vardır.¹⁷ Ancak Osmanlı taşrasında yaşayan insanların merkeze uzak olmasına rağmen şikâyetlerini daha çok İstanbul’a gelerek sunma eğiliminde olduğu Akçaabat örneğinden de anlaşılmaktadır. Keza 1742-1759 tarihlerinde Akçaabat’ta vuku bulan 22 şikâyetten 12’si merkeze gelinerek yapılan şikâyetlerdir.¹⁸ Bu şikâyetlerin ilki Safer 1155/ Nisan 1742 tarihinde yapılmıştır.¹⁹ İstanbul’a

¹² Gedikli, *agm*, s. 49-114.

¹³ Trabzon ve kazaları üzerine yapılan çalışmalarda doğrudan ahkâm kayıtları kullanılarak yapılan çalışmalar olduğu gibi dolaylı olarak ahkâm kayıtlarının kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ahkâm kayıtları kullanılarak yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Necmettin Aygün, “XVIII Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi Üçüncüöğlü Ömer Paşa ve Muhallefatı”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* (2009) C. 7, S. 7, s. 39-77; Temel Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680/1690/1723-1746)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004; Temel Öztürk, “Ahkâm Defterlerine Göre Trabzon ve Çevresinde Güvenlik (1742-1760)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8, 2010, s. 29-53; Miraç Tosun, *XVIII. Yüzyıl Trabzon’unda Cemaatlerarası İlişkiler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013; Mehmet Fatih Gökçek, “1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri’nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018; (25): s. 69-102. İlhan Gök, “2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterine Göre Kürtün ile İlgili Merkezi Yansıyan Konular (1759-1796)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2018; (28): s. 443-462.

¹⁴ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 4/1, 8/1, 10/2, 14/3, 36/3, 41/3, 45/1, 46/3, 51/1, 80/5, 87/3, 101/1, 101/2, 126/3, 127/3, 193/3, 195/1, 203/3, 205/1, 208/4, 209/3, 210/3.

¹⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 11/3, 21/3, 43/1, 47/4, 54/3, 66/2, 94/1, 97/1, 102/3, 104/2, 139/3, 160/2, 169/2, 171/4, 174/4, 198/4, 200/4, 219/3, 222/2, 264/1, 265/2, 278/2, 285/3, 287/2, 299/4, 304/3, 322/2, 325/2, 336/2, 336/3, 369/1.

¹⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 3: 4/1, 6/2, 17/1.

¹⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 65.

¹⁸ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 4/1, 8/1, 14/3, 51/1, 80/5, 87/3, 11/1, 126/3, 127/3, 203/3, 209/3, 210/3.

¹⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 4/1.

gelinek yapılan son şikâyet ise Zilhicce 1172/ Ağustos 1759 tarihlidir.²⁰ Şikâyet etme yöntemlerinden diğeri ise merkeze mektup gönderilmesidir. Bu yöntemle 1742-1759 tarihlerinde 5 adet şikâyet mektubu merkeze gönderilmiştir.²¹ Merkeze ulaşan şikâyet dilekçelerinde şahısların şikâyetleri incelendikten sonra o bölgenin idareci ve kadısına hüküm gönderilmiştir. En son şikâyet etme biçimi arz-ı hal sunma yöntemidir. 1742-1759 tarihleri arasında arz-ı hal sunularak yapılan 4 şikâyet vardır.²² Burada bahsedilen arz-ı hal sunulması defterde “südde-i saadetime arz-ı hal idüp” şeklinde geçmektedir.²³ 1 numaralı defterdeki bir hükümde ise şikâyetin şekliyle ilgili bilgi yoktur. Evahir-i Cemaziyelevvel 1172 / 20-29 Ocak 1759 tarihli bu belgede “... reayası mumailleyma taraflarına ihbar ... iltizam olunmasın iltimas eylediklerine” şeklinde geçen ifadede reayanın ihbarda bulundukları görülmektedir. Ancak bu ihbar ve iltimas talebinin bizzat merkeze gelinerek mi yoksa arz-ı hal ya da mektup gönderilerek mi yapıldığı bilinmemektedir.²⁴ 1742-1759 tarihleri arasında yapılan 22 adet şikâyetin yarısından fazlasının bizzat merkeze gelinerek yapılması davalarında haklı olduklarını vurgulamak amacıyla yapıldığını düşündürmektedir.

1759-1800 tarihlerini kapsayan 2 ve 3²⁵ Numaralı Trabzon Ahkâm defterlerine göre 34 adet şikâyet yapılmıştır. Yapılan bu şikâyetlerin 24’ü başkente bizzat gelinerek yapılan şikâyetlerdir.²⁶ 10’u ise arz-ı hal ile yapılan şikâyetlerdir.²⁷ Arz-ı hal ile yapılan şikâyetlerde “südde-i saadetime arz-ı hal idüp” ve “rikab-ı hümayuma arz-ı hal sunup”²⁸ şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Arz-ı hal sunmak ve arz-ı hal etmek ifadelerinin bizzat gelinerek mi yapıldığı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak arz-ı hal sunmak ve etmek kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığına dair bazı ipuçları vardır. Buna göre Defterhane şakirtlerinden Ali veled-i şakird Mehmed, Şevval 1176/ Nisan 1763 tarihinde şikâyetini arz-ı hal ederek sunarken²⁹, Muharrem 1178/ Temmuz 1764 tarihinde yapılan şikâyetler, “arz-ı hal sunularak” ifadesi yazılarak kaydedilmiştir.³⁰ Bir buçuk yıl ara ile yapılan bu şikâyetlerde arz-ı hal ifadesi yer alırken birinde “idüp” diğeri “sunup” fiilleri kullanılmıştır. Burada etmek ve sunmak fiillerinin aynı anlamda mı kullanıldığı yoksa kâtibin şikâyeti kayda alırken sunmak ve etmek fiillerini rastgele mi kullandığına dair kesin bir veri elimizde bulunmamaktadır.

Yukarıdaki verilerden hareketle 1742-1759 tarihleri arasında Akçaabat’la ilgili olarak yapılan şikâyetlerin Tablo 2’e göre %55’i bizzat İstanbul’a gelinerek yapılmıştır. Bunu %23 ile mektup gönderilmesi ve %18 arz-ı hal edilmesi izlemektedir.

²⁰ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 210/3.

²¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 10/2, 41/3, 45/1, 46/3, 195/1.

²² BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 36/3, 101/2, 193/3, 208/4.

²³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 208/4.

²⁴ Ahkâm kayıtlarında İstanbul’a gelinerek yapılan şikâyetlerde “gelüp” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu ahkâm kaydında ise şikâyetin nasıl yapıldığı belirtilmemiştir. Ancak “ihbar” ve “iltimas” kelimeleri İstanbul’a gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bkz. BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 205/1.

²⁵ 3 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri’nde 1796-1800 tarihleri arasında Akçaabat’la ilgili 3 hüküm kaydı vardır. Bu hüküm kayıtları kapsadığı tarih aralığının kısa olmasından dolayı 2 ve 3 Numaralı Ahkâm Defteri’ndeki hüküm kayıtları bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

²⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 11/3, 54/3, 94/1, 97/1, 104/2, 160/2, 169/2, 171/4, 174/4, 219/3, 222/3, 222/2, 264/1, 265/2, 278/2, 285/3, 287/2, 299/4, 304/3, 322/2, 325/2, 369/1.

²⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 21/3, 41/3, 47/4, 66/2, 102/3, 139/3, 198/4, 336/2, 336/3, 204/4.

²⁸ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 66/2.

²⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 47/4.

³⁰ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 66/2.

Tablo 2: Şikâyet etme yöntemi (1742-1759)

1759-1800 tarihlerinde ise genellikle İstanbul'a gelerek ve arzı hal ederek şikâyet etme tarzı karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde şikâyetlerin merkeze mektupla iletilmesi yöntemi tercih edilmemiştir. Tablo 3'e göre; 1759-1800 tarihleri arasında vuku bulan şikâyetlerin %71'inde İstanbul'a gelme, %29'unda ise arz-ı hal etme / sunma yöntemi tercih edilmiştir.

Tablo 3: Şikâyet etme yöntemi (1759-1800).

1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat'la ilgili 56 adet şikâyet vuku bulmuştur. Aşağıdaki tablo 4'e göre İstanbul'a gelinerek yapılan şikâyetler toplam yapılan şikâyetler içinde %64'lik bir orana sahiptir. Bunu sırasıyla %25 ile arz-ı hal ve %9 ile mektup ile yapılan şikâyetler takip etmektedir. Bu tabloya göre şikâyetlerin çoğunlukla merkeze gelinerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak İstanbul'a gelinerek yapılan bu şikâyetlerde şikâyet eden kişilerden bazılarının görevlerinden dolayı merkezde yaşadıklarını dikkate almak gerekir. Ancak bu kişiler her ne kadar görevlerinden dolayı İstanbul'da yaşasalar da Akçaabat'ta sahip oldukları timarları işleten temsilcileri vardır. Bu temsilcilerin yaşadıkları sorunları bir şekilde timar sahiplerine ilettikleri aşikârdır. Merkezde bulunan timar sahipleri vekillerinden gelen problemleri Divan'a bizzat iletmışlerdir. Bu şekilde olan kişilere Divan ve Defterhane'de görevli kâtip ve şakirtleri örnek olarak verebiliriz. Ancak görevi sadece timar topraklarını işletmek olan timarlı sipahiler ile belirli bir görev karşılığında timar alan yönetici sınıfına mensup olanlar Akçaabat ve çevresinde yaşamaktadırlar. Bu görevlilere cami imamları ve vakıf mütevellilerini örnek verebiliriz.

Tablo 4: Şikâyet etme yöntemi (1742-1800).

Akçaabat'tan merkeze iletilen şikâyetlerin yıllara göre dağılımı farklılık arz etmektedir. Buna göre; 1742-1759 tarihleri arasında 17 yılda 22 şikâyet, 1759-1800 tarihleri arasında 41 yılda ise 34 şikâyet meydana gelmiştir. Yıl bazında incelendiğinde 1742-1759 yıllarında ($22/17=1.29$) ortalama yıllık 1.3, 1759-1800 yıllarında ise ($34/41=0.82$) yıllık 0.82 şikâyet dilekçesi merkeze gönderilmiştir. Eldeki veriler bağlamında 1742-1759 arası yıllarda 1759-1800 arasındaki yıllara göre daha fazla sorunun yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

4-Şikâyet eden ve edilenlerin kimlikleri

Osmanlı Devleti'nde halk yöneten ve yönetilen olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Yöneten sınıfına genel olarak askerî sınıf denilmektedir. Askerî sınıf da kendi içinde ehl-i örf ve ehl-i şer' olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadır.³¹ Bu sınıfa mensup olan kişiler belirli bir görev karşılığında devletten ulufe alırlar ya da ulufe yerine timar gelirlerini tasarruf ederlerdi. Bunlar ayrıca vergilerden muaftılar. Yönetilen sınıf ise reayadan oluşmaktadır. Reaya; şehirli, köylü, Müslim, gayrimüslim gibi kendi içinde alt sınıflara ayrılmıştır. Yönetilen sınıfın yönetenlerden farkı üretim yapmalarının yanında, ürettikleri ürünlerden belirlenmiş miktarlarda vergiler vermeleridir.³² Bunun yanında olağanüstü durumlarda da tekâlif-i örfiye gibi birtakım vergileri de vermek zorundadırlar.

Osmanlı Devleti'nde yönetilen sınıfına mensup olan reaya her ne kadar vergi vermek zorunda olsa da hukuk çerçevesinde yöneten sınıfına mensup kişilerle eşit haklara sahipti. Gerek reayanın kendi içindeki problemlerini gerekse yöneten kesimle yaşadıkları sorunların çözülmesi için kaza mahkemelerine ve Divan'a başvurabiliyorlardı.

18. yüzyılın ikinci yarısında Akçaabat'la ilgili şikâyetlerde şikâyet edenlerin kimlikleri incelendiğinde 1742-1800 tarihlerinde genel olarak askerî sınıfa mensup olanların daha çok şikâyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1742-1800 tarihlerinde meydana gelen 56 şikâyetten 42'si askerî sınıfa mensup kişilere aittir. Bunlar Akçaabat, Kürtün, Torul, Sürmene, Maçka gibi Trabzon eyaletinin farklı kaza ve nahiyelerinde hisse sahibi olan timar ve zeamet sahipleridir. Timar tasarruf edenlerin bazılarının birtakım görevlerde oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Trabzon Kalesi serbölüklük, dizdarlık ve muhafızlık görevlerini yapanlar bulunmaktadır. Bu gibi kişilerin görevli oldukları yerlerde ikamet etmeleri gerekmektedir. Ancak Akçaabat ve çevresinde timar tasarruf etmelerine rağmen İstanbul'da bazı görevlerde olan askerî

³¹ Halil Sahillioğlu, "Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 3, 1991 İstanbul, s. 488.

³² Mehmet Öz, "Reâyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 34, 2007 İstanbul, s. 490.

sınıfa mensup kişiler de mevcuttur. Bunlar arasında, Defter-i hakani kalemi kâtibi şakirtleri, Divan-ı hümayun hâceganı, dergâh-ı mualla müteferrikası gibi kişiler de yer almaktadır.

Askerî sınıfın içinde yer alan ehl-i şer' den olan bazı kişiler de birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu kişiler arasında Hatuniye Vakıf mütevellileri, Trabzon Kalesi imamı ve mescit imamı bulunmaktadır. Müslüman yöneticilerin yanında Sümela Kilisesi rahiplerinin de isimlerini zikretmek gerekir. Sümela Kilisesi rahipleri kilise vakfına yapılan bir müdahaleden dolayı şikâyetle bulunmuşlardır.³³

Tablo 5: Askerî Sınıfa mensup olan müstekiler.

Adı	Görevi	Tarih	Defter-hüküm no
Abdullah	Trabzon Kalesi muhafızı	Evail Ca. 1156	1-14/3
Abdullah bin Ömer	Trabzon Kalesi serbölükçüsü	Evail-i Ra 1176	2-43/1
Ahmed veled-i Hasan	Trabzon Kalesi muhafızı	Evahir-i Za 1172	1-209/3
Ali	Trabzon Kalesi Müstahfızı	Evahir-i S 1162	1-101/1
Ali	Sipahi	Evail-i Z. 1180	2-102/3
Ali Çukadar	Dergâh-ı âlî müteferrikası	Evail-i Ra 1162	1-101/2
Ali Nazif veled-i şakird Mehmed	Defterhane şakirdi	Evail-i B 1196	2-264/1
Ali Nazif veled-i şakird Mehmed	Defterhane şakirdi	Evail-i S. 1197	2-278/2
Ali Nazif veled-i şakird Mehmed	Defterhane şakirdi	Evahir-i Ca 1198	2-285/3
Ali Nazif veled-i şakird Mehmed	Defterhane şakirdi	Evasıt-ı M. 1200	2-304/3
Ali [Nazif] veledi şakird Mehmed	Defter-i Hakanî şakirdi	Evasıt-ı M 1178	2-66/2
Ali [Nazif] veled-i şakird Mehmed	Defter-i Hakanî şakirdi	Evasıt-ı L. 1176	2-47/4
Mehmed Şerif Nazif ³⁴	Defter-i Hakanî şakirdi	Evahir-i Z. 1209	2-369/1
el-Hac Abdullah veled-i Ali	Trabzon Kalesi mustahfızı	Evasıt-ı L 1201	2-322/2
Hüseyin	İmam/Gedik timar sahibi	Evahir B. 1157	1-36/3
Hüseyin Senayi	Divan hâceganı	Evasıt-ı Ra 1190	2-160/2

³³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 198/4.

³⁴ Bu şikâyetiyle ilgili daha önceki hükümlerde Ali Nazif veled-i şakird Mehmed şeklinde geçen isim Mehmed şerif Nazif şeklinde geçmektedir. Ancak Ali Nazif veled-i şakird Mehmed ile Mehmed Şerif Nazif'in timar gelirlerinin ikisinin de 54.200 akçe olması, ikisinin de Defterhane kalem şakirdi olması ve aynı yerlerde timar tasarruf etmelerinden aynı kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Muhtemelen 2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'ndeki sayfa 369'daki 1 numaralı hükümde ismin Mehmed Şerif Nazif şeklinde yazılması kuvvetle muhtemel kâtip hatasından kaynaklanmaktadır. Keza kâtip hükmü yazarken "Nazif" ismini sehven "ظ" harfi yerine "ص" harfi ile yazdığı görülmektedir.

Eyalet Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Akçaabat'ın Sosyal ve Hukuki Durumu (1742-1800)

Adı	Görevi	Tarih	Defter-hüküm no
İbrahim	Erbab-ı timar	Evasıt S. 1155	1-4/1
İbrahim	Zaim	Evail C. 1158	1-51/1
İsmail	Hatuniye Vakfı mütevellisi	Evail-i Z. 1191	200/4
İsmail veled-i Mehmed	Zaim	Evahir-i R. 1207	2-336/2
İsmail veled-i Mehmed	Erbab-ı timar	Evail-i Ca. 1207	2-336/3
Mahmud	Erbab-ı timar	Evail-i Ca. 1161	1-87/3
Mahmud	Trabzon Kalesi kethüdası	Evasıt-ı M. 1196	2-265/2
Mahmud veled-i Mehmed	Trabzon Kalesi vasat dizdarı	Evail-i Ş. 1193	2-222/2
Mehmed	Hatuniye Vakfı mütevellisi	Evasıt-ı M 1156	1-10/2
Mehmed Nuri veled-i Ahmed	Zaim	Evail-i B. 1211	3-4/1
Mehmed Nuri veled-i Ahmed	Zaim	Evail-i N. 1211	3-6/2
Mehmed veled-i Yusuf	Trabzon Kalesi mustahfızı	Evail-i Za 1201	2-325/2
Mir Mehmed-Mir sadık	Malikane mutasarrıfı	Evahir-i Ca 1172	1-205/1
Murtaza	Sipahi	Evail-i R. 1180	2-97/1
Murtaza (diğer)	Sipahi	Evasıt-ı C. 1190	2-174/4
Mustafa	Erbab-ı timar	Evasıt-ı Ca. 1172	1-203/3
Mustafa	Sipahi	Evahir-i Za 1173	2-11/3
Mustafa	Sipahi	Evahiri Z. 1179	2/94/1
Ömer	Trabzon Kalesi bölükbaşısı	Evahir-i Z. 1172	1-210/3
Ömer	Sipahi	Evahir-i Ca. 1190	2-169/2
Sadullah veled-i Süleyman	Zaim	Evasıt-ı Ş. 1198	2-287/2
Salih	Hatuniye Vakfı Mütevellisi	Evasıt-ı R. 1158	1-46/3
Seyyid Hüseyin bin Seyyid Osman	Zaim	Evahir-i Z. 1180	2-139/3
Seyyid Mustafa veled-i Seyyid Süleyman	Zaim	Evasıt-ı L. 1188	2-139/2
Seyyid Süleyman veledi Seyyid Yahya Halife	Trabzon Kalesi imamı	Evail-i M. 1175	2-21/3
Yahya	Sipahi	Evahir-i B. 1193.	2-219/3

Tabloya 5'e göre askerî sınıfının aynı konuyu içeren şikâyetlerinin birkaç kez tekrarlandığı dikkat çekmektedir. Bu kişilerin şikâyetlerini defalarca iletmeleri daha önceki sorunların çözülmediğini ve problemin devam ettiğini göstermektedir. Defterhane kâtipleri şakirtlerinden

Ali Nazif veled-i şakird Mehmed 7 defa, erbab-ı timardan Mustafa 3 defa ve erbab-ı timardan İsmail veled-i Mehmed ile zaim Mehmed Nuri veled-i Ahmed 2'şer defa şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun yanında şikâyetle bulunanlar arasında Ömer ismi iki kez geçmektedir. Bunlara ilaveten askerî sınıf içinde yer alan mütevellilerin de 3 şikâyeti bulunmaktadır. Bu mütevelliler farklı tarihlerde Hatuniye Vakfı'nda görev yapmışlardır. Yukarıdaki tabloda askerî sınıfa mensup kişilerin hepsi Akçaabat başta olmak üzere Trabzon'un başka kaza ve nahiyelerinde timar tasarruf eden kişilerdir. Bunlar hüküm kayıtlarında erbab-ı timar, sipahi, zaim gibi kelimelerle ifade edilmiştir.

Askerî sınıfın dışında kalan vergi vermekle yükümlü halkın ise yaptığı şikâyet sayısı 12'dir. Bunlardan 11'i Müslüman ahali tarafından yapılırken biri de ehl-i zimmet de denilen gayrimüslimler tarafından yapılmıştır. Burada yapılan 12 şikâyetin bir kısmı toplu olarak, bazıları ise ferdî olarak yapıldığı görülmektedir. Toplu olarak şikâyetle bulunanlar arasında Akçaabat kazasındaki Hatuniye Vakıf köyleri ahalipleri vardır.

Aşağıda verilen tablo 6'ya göre askerî sınıfa mensup olanların merkeze yaptığı şikâyet toplam şikâyetlerin %75'ini oluştururken reayanın yaptığı şikâyetler ise %25'ini oluşturmaktadır. Buna göre belirtilen yıllar arasında Akçaabat'ta yaşayan yöneticiler halka oranla 3 kat daha fazla şikâyet hakkını kullanmışlardır. Bunun sebepleri arasında askerî sınıfa mensup olanların kendi aralarındaki davalarda normal kadı mahkemeleri yerine Divan-ı Hümayun'un asli üyesi olan kazasker mahkemelerinde yargılanmaları ve askerî sınıfa mensup kişilerin reaya ile olan davalarında kadı huzurunda yargılanmayı reddetmeleri sayılabilir.³⁵

Tablo 6: Şikâyet edenler.

Şikâyet mekanizmasının işleyişini anlayabilmek için şikâyet edilenlerin de kimliklerinin de tespit edilmesi gereklidir. 1742-1800 yıllarında vuku bulan 56 şikâyetten 23'ünde askerî sınıfa mensup olan kişiler şikâyet edilmiştir. Şikâyet edilenler arasında Trabzon mutasarrıfı Üçüncüoğlu Ömer Paşa³⁶, Görele mutasarrıfı gibi üst düzey görevliler, isimleri yazılı olan ve olmayan timar ve zeamet sahipleri, cebelü tahsildarları, mirmiran-ı hasa zabiti ve Hatuniye Vakfı mütevellileri yer almaktadır. Şikâyet edilen askerî sınıfa mensup bu kişilerin şikâyet Askerî sınıfa mensup bu kişiler bazen ferdî bazen de askerî sınıfa mensup birden fazla kişi aynı anda şikâyet edilmişlerdir. Ayrıca yöneten ve yönetilen sınıfına mensup kişilerin birlikte şikâyet

³⁵ Sahillioğlu, *agm*, s. 489.

³⁶ Ömer Paşa, Torul'un Manastır köyündendir. Üçüncüzâde ya da Üçüncüoğlu şeklinde bilinen sülaleye mensup olan Ömer Paşa, Canik muhassıfı, Trabzon valiliği ve Van beylerbeyliği görevlerinde bulunmuş olup 1742 yılında öldürülmüştür. Öldürüldükten sonra malları müsadere edilerek merkeze gönderilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Aygün, *agm*, s. s. 44, 45, 51, 52.

edildikleri de görülmektedir³⁷. Bunlara, Hatuniye Vakfı mütevellileri ile Trabzon kalesi dizdarının isimlerinin geçtiği ahkâm kayıtları örnek verilebilir.

Reaya ile ilgili ise 33 adet şikâyet vardır. Bu şikâyetlerin 31'i sadece reaya hakkındadır. Geri kalan 2 şikâyette ise reaya-askerî sınıf ortaklığı söz konusudur. Reaya ile ilgili şikâyetlerin çoğunluğunda Akçaabat ve çevresinde yaşayan ahalinin toplu olarak şikâyet edildiği görülmektedir. Toplu olarak şikâyet edilenler arasında, Asor³⁸, Mayer³⁹, Görele, Yavabolu⁴⁰ ve Dizani vb. köy ahalileri vardır.⁴¹

İncelenen defterde Karadeniz bölgesinin sosyal hareketliliğine dair bazı ipuçları da mevcuttur. Karadeniz bölgesinin coğrafi olarak dağlık bir yapıya sahip olması, merkeze uzaklığı ve devletin giderek zayıflamasıyla taşrada birtakım idari ve askerî boşlukların meydana gelmesinden dolayı Karadeniz'de eşkıya grupları ortaya çıkmıştır. 1742-1800 tarihleri arasında ahkâm kayıtlarında bununla ilgili bilgiler mevcuttur. Bunlar arasında Fettahoğlu Osman, Tosun İsmail, Çalık Mustafa, Bektaşoğlu İbrahim ve Çalka İbrahim gibi kişilerin yanında isimleri zikredilmemesine rağmen ashab-ı ağraz, zaleme, mütegalibe ve eşkıya olarak tarif edilen kişiler de vardır.

Aşağıda verilen tablo 7'ye göre reayanın, askerî sınıfa mensup olan kişilere göre daha fazla şikâyet edildiği görülmektedir. Buna göre yönetilen sınıfa mensup olan reayanın şikâyet edilme oranı %59, askerî sınıfa mensup olanların ise şikâyet edilme oranı %41'dir.

Tablo 7: Şikâyet edilenler.

5-Şikâyet Konuları ve Çözüm yöntemleri

Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte Osmanlı taşrasında yaşayan ve zulüm ve haksızlığa uğramış olanların haklarını aramak için kullandıkları yollardan biri de şikâyetlerini padişaha iletmektir.⁴² Ancak merkezde yaşayanlar şikâyetlerini bizzat padişaha iletmeye fırsatını yakalayabilmelerine rağmen taşra da yaşayanlar ise şikâyetlerini padişah divanına iletebiliyorlardı. Merkeze iletilen şikâyetlerin konuları şikâyet eden ve edilenlerin kimliklerine göre farklılık göstermektedir. Ahali arasında meydana gelen anlaşmazlık ve şikâyetlerin konuları genellikle mülke müdahale, nafaka, alacak-verecek gibi konularını ihtiva ederken yöneten sınıfına mensup kişilerin kendi aralarındaki şikâyetler ile yöneten ile yönetilen sınıfına mensup

³⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 41/3, 101/1.

³⁸ Asor: Demirtaş Bu köy Yıldızlı beldesi sınırları içinde bulunmaktadır. Uzun, *age*, s. 24.

³⁹ Mayer: Genez/Fındıklı. Bkz. M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyasının Nüfusu", *Diünden Bugüne Akçaabad Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 93.

⁴⁰ Metinde "Yoğubolu" şeklinde yazılmıştır.

⁴¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 46/3, 203/3; BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 171/4, 265/2, 322/2.

⁴² Padişahın saray dışına çıktığı Cuma selamlığı gibi zamanlarda İstanbul'da yaşayanlar şikâyetlerini bizzat padişaha iletebiliyordu.

kişilerin arasında meydana gelen şikâyetler timarlar üzerine yaşanan anlaşmazlıklardır. Timarla ilgili bu sorunlarda yönetenlerin kendi haklarına riayet etmemesi, halkın ise vergilerini timar sahibine vermek istememeleri söz konusudur. 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat'la ilgili ahkâm kayıtlarında da buna benzer şikâyet konuları karşımıza çıkar. Timar ve vergi anlaşmazlıklarının yanında bölgede yaşayan ahali kadar timar tasarruf eden timarlı sipahi ve vakıfları da etkileyen eşkıyalık faaliyetleri bölgede yaşanan sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak merkeze iletilen sorunlar arasında nadir de olsa mülke müdahale söz konusudur.

Yukarıda bahsedilen şikâyet konularının ortak noktası kanunda belirtilen hakların bir şekilde çiğnenerek kişi ya da kişilere zulmedilmesidir. Akçaabat'la ilgili şikâyet kayıtlarında ehl-i örfün yanında halkın da zulme uğradığı görülür. Şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nde yöneten sınıfına mensup kişilerin ahaliye karşı işledikleri suçları olmasına rağmen yönetilen sınıfına mensup kişilerin de yöneten sınıfına mensup kişilere karşı gerekli ödevlerini yerine getirmemesi ve vergilerini ödemekte zorluk çıkarmalarını da zulüm⁴³ olarak ele almak gerekir. Yöneten ve yönetilen sınıfın uğradığı zulüm kayıtlarda “zulm ü teaddi”, “kanun-i kadime mugayir hareket”, “yağma vü garet” gibi kelimeler ile açıklanmaya çalışılırken, suça karıştığı belirtilen kişiler için de “zaleme⁴⁴, mütagallibe⁴⁵, cebabire⁴⁶, eşkıya⁴⁷” gibi kavramlar kullanılmıştır. Aşağıda 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat'la ilgili meydana gelen şikâyet konuları ve devletin bunlara getirdiği çözümler konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir.

5.1-Timarla ilgili şikâyet ve çözümler.

Kuruluşundan yıkılışına kadar ekonomisi toprağa ve topraktan üretilen ürünlerin vergilerine dayanan Osmanlı Devleti'nde timar ve vergiyle ilgili şikâyetler vuku bulmuştur. Gerek devletin en güçlü olduğu gerekse giderek güç kaybettiği dönemlerde yöneticilerin kendi aralarında anlaşmazlıkları olduğu gibi zaman zaman yönetilen sınıfına mensup olan reaya ile ilgili sıkıntılar da yaşanmıştır. Bu sıkıntıların bazılarında ise reaya vergiye katılım konusunda kendi aralarında sorunlar yaşamış ve bu sorunların çözülmesi için merkeze şikâyet dilekçeleri göndermişlerdir. 1742-1800 tarihleri arasında Osmanlı merkezine uzak bir nahiye olan Akçaabat'ta da bu tür sorunların var olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Buna göre; 1742-1800 yılların arasında Akçaabat'la ilgili olarak 56 şikâyet merkeze iletilmiştir. Bunlar incelendiğinde farklı tarihlerde meydana gelmesine rağmen büyük bir çoğunluğunun timar ve timar sahiplerinin vergilerini toplamasıyla ilgili şikâyetlerdir. Timar ve vergiyle ilgili bu şikâyetlerde sahib-i arz da denilen sipahilerin müşterek olarak timar tasarruf ettikleri ortaklarının timar gelirlerine yaptıkları müdahaleler, vergi vermekle mükellef reayanın vergi borçlarını ödememeleri ve timar tasarruf eden ehl-i örfün halktan haksız yere vergi talepleri gibi şikâyetler söz konusudur. Bunun yanında Akçaabat dışında yaşayan bazı kişilerin de Akçaabat ve çevresinde timar tasarruf edenlerin timarlarına müdahaleleri vardır. Timar ve vergiye yapılan bu müdahaleler, timar sistemi içinde

⁴³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Ankara 1999, s. 1191. Ayrıca, Osmanlı Hukukunda Zulm adlı çalışmada Ahmet Mumcu, zulm kavramını “Osmanlı Devleti'nde kamu hizmeti görenlerin işledikleri suçların büyük bir bölümü, niteliği oldukça belirsiz” olarak açıklamaktadır. Detaylı bilgi için bkz, Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s. XV.

⁴⁴ Haksızlık yapan kişiler; zalimler; zulmedenler. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük (tap-züz) 5*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 5428.

⁴⁵ Haksız oldukları halde kuvvet kullanarak egemen olmaya çalışanlar; kendi başlarına hüküm sürenler; zorba takımı; derebeyleri. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük (j-müt)3*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 3429.

⁴⁶ Zorlayanlar; baskı kuranlar Bkz. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük (a-den)1*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 764

⁴⁷ Yolcuların önlerine geçerek para ve değerli eşyalarını silah zoruyla alan soyguncu hırsızlar. 2. Dağ hırsızı. 3. Soyguncu. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük (den-izz) 2*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 1501.

olan bölgelerin kronik problemleridir. Timar sisteminin uygulandığı Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde bu şekilde gerek askerî sınıfa mensup kişilerin gerekse reayanın timar tasarruf edenlere sık sık müdahalede bulundukları Eyalet Ahkâm defterlerindeki hükümlerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, timar uygulanan yerlerde sipahilerin belirli bir güç oluşturmalarını engellemek için o bölgedeki timar gelirlerini ifraz yöntemiyle küçük parçalara ayırarak birden fazla sipahiye hisse olarak timar geliri vermiştir.⁴⁸ Ancak bu yöntem zaman içinde aynı bölgede bağımsız ya da müşterek olarak timar tasarruf edenlerin zamanla kendi haklarına kanaat etmeyerek başka bir sipahinin hakkını gasbetme çabasına girmelerine de sebep olmuştur. 1742-1800 yıllarında Akçaabat ve çevre kaza ve nahiyelerde bulunan timar sahipleri birbirlerinin hisselerine müdahalede bulunmuşlardır.

5.1.1. Timar sahiplerinin birbirlerine müdahalesi:

Timar geliri olarak verilen Akçaabat nahiyesi ve köylerinden gelen şikâyetler incelendiğinde Trabzon Kalesi'ndeki görevlilerin yanında bu bölgede timar tasarruf eden diğer sipahilerin de timar hisselerine yapılan müdahalelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Trabzon Kalesi'nde görevli olan kişilerin timarlarına yapılan ilk müdahale, evail-i Cemaziyelevvel 1156/23 Haziran-2 Temmuz 1743 tarihli'dir. Buna göre; Trabzon Kalesi muhafızı Abdullah'ın Akçaabat-Mahula(?) karyesinde tasarruf ettiği gedik timarına Trabzon Kalesi eski muhafızlardan Murtaza'nın oğulları müdahale etmiştir. Bunu üzerine yapılan şikâyetle binaen Ruznamçe kayıtları incelenmiş ve gedik timarın Murtaza'nın ölümünden sonra Abdullah'a tevcih edildiği anlaşıldığından yapılan müdahalenin önlenmesi için Trabzon valisi ve kadısına hüküm gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nde timar tasarruf eden kişiler öldüklerinde timarları oğullarına kalmaktadır. Oysa burada Murtaza'nın ölümünden sonra timarı Trabzon Kalesi'nde müstahfız olan Abdullah'a verilmiştir. Murtaza'nın oğulları ise ahkâm kaydından anlaşıldığı kadarıyla timarın kendi hakları olduğu iddiasıyla müdahalede bulunmuşlardır.⁴⁹ Her ne kadar teoride timar sahiplerinin çocukları babalarının timarlarını devralabiliyorsa da burada aksi söz konusudur.

Trabzon Kalesi muhafızlarının timarlarına yapılan ikinci müdahale ise evahir-i Safer 1162/10-18 Şubat 1749 tarihli'dir. 1749 tarihli ahkâm kaydına göre Trabzon Kalesi muhafızı Ali'nin Akçaabat-Horçorot⁵⁰(?) karyesinde aynı kalenin komutanı (dizdar) ile dışarıdan bazı kişiler birlikte hareket ederek Ali'nin timarına müdahale etmişlerdir.⁵¹ Kale muhafızlarının timarına yapılan son müdahale ise evasıt-ı Zilkade 1172/6-15 Temmuz 1759 tarihli'dir. 1759 tarihli ahkâm kaydında konuyla ilgili olarak; Trabzon Kalesi muhafızı Hasan'ın ölümüyle tasarruf ettiği gedik timarı oğlu Ahmed'e tevcih edilmesine rağmen dışarıdan Mehmed Paşa'nın timarı haksız yere beratla kendisine yazdırıldığı iddia edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Akçaabat nahiyesi Çaçıda⁵² karyesindeki gedik timarının Ahmed'e ait olduğu tespit edilmiş ve Mehmed Paşa'nın yaptığı müdahalenin önlenmesi için Trabzon valisine ve kadısına hüküm yazılmıştır.⁵³

Trabzon Kalesi muhafızlarının yanında Akçaabat ve Trabzon'un diğer kaza ve nahiyelerinde timar hissesi olan timarlı sipahilerin birbirlerinin hisselerine yaptıkları müdahalelerle ilgili olarak 9 şikâyet vardır. Bu şikâyetlerin çoğunluğunda şikâyet edenlerin haklı oldukları vurgulanarak Trabzon valisi ve ilgili yerlerin kadı ve naiplerine hükümler yazılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak ilk şikâyet, evail-i Cemaziyelevvel 1161/29-Nisan-8 Mayıs 1748 tarihinde Yomra'nın Kona

⁴⁸ Halil İnalcık, "Timar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, i İstanbul 2012, s. 169.

⁴⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 14/3.

⁵⁰ Horcorot: Dumankaya. Bkz. Uzun, *age*, s. 56.

⁵¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 101/1.

⁵² Çaçıda: Akören. Bkz. Uzun, *age*, s. 39.

⁵³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 209/3.

karyesi ve Akçaabat kazasının Hoho⁵⁴ karyesinde timar tasarruf eden erbab-ı timardan Mahmud'la birlikte timar tasarruf ettiği diğer ortakları hisselerine kanaat etmeyerek Mahmud'un hissesine de el koymak istemesi üzerine yapılmıştır. Defter kayıtlarına bakılarak yapılan inceleme neticesinde Mahmud haklı görülmüş ve diğer kişilerin müdahalesinin önlenmesi için Trabzon valisi ve kadısına emir gönderilmiştir.⁵⁵ Görüldüğü üzere merkez timar ve vergi gibi toprak rejimini ilgilendiren konularda merkezde mahfuz bulunan defter kayıtlarını inceleyerek bir hüküm vermektedir.

İkinci şikâyet ise yaklaşık bir yıl sonra evail-i Rebiülevvel 1162/19-28 Şubat 1749 yılında meydana gelmiştir. Buna göre; Dergâh-ı mualla müteferrikalarından Ali Çukadar'ın Trabzon'da Maçka, Sürmene, Rize ve Yomra kazalarının yanında Akçaabat Holo nam-ı diğer Hamaşlı karyesinde bulunan zeamet hissesine Dergâh-ı mualla Çavuşu Mehmed müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine arzuhal ile yapılan şikâyet incelenerek Mehmed'in yaptığı müdahalenin haksız yere olduğuna karar verilmiştir. Zeamet sahibine yapılan müdahalenin defedilmesi için ilgili yerlerin kadı ve naiblerine ayrı ayrı hüküm gönderilmiştir. Gönderilen hüküm kaydından da anlaşıldığı üzere zeamet sahibinin Akçaabat'ın dışındaki diğer bölgelerdeki hisselerine de timar tasarruf eden başka biri tarafından müdahalede bulunulmuştur.⁵⁶

Konuyla ilgili olarak üçüncü şikâyet, 1749 tarihinden yaklaşık 10 yıl sonra evahir-i Cemaziyelevvel 1172/20-29 Ocak 1759 tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu şikâyet; Mir Mehmed Emin ve Mir Mehmed Sadık, müşterek olarak Akçaabat ile birlikte Memleha-i Batnos Mukaatası'nın gelirlerini Hasan'a iltizam olarak verdiklerinden dolayı buranın gelirlerini toplamasında Hasan'a müdahale edilmemesini talep etmişlerdir. Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla doğrudan şikâyet edilen bir taraftan bahsedilmese bile kanuna aykırı olarak mültezime müdahale edilmemesinin talep edilmesi bir şikâyetin gizli de olsa var olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Konuyla ilgili olarak dördüncü şikâyet, evahir-i Zilhicce 1179/31 Mayıs-8 Haziran 1766 tarihinde Torul kazası Erikli ve gayri yerlerde timar tasarruf eden Mustafa tarafından yapılmıştır. Buna göre, Süleyman veled-i Mustafa, Akçaabat Kisarna⁵⁸ karyesindeki timarların kendi timarının devamı olduğunu iddia etmiştir. Ancak icmal ve ruznamçe defter kayıtlarından Kisarna'daki timarın İbrahim veled-i Mehmed'in timarının eklerinden olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine merkezden Süleyman veled-i Mustafa'nın diğer timar sahiplerine müdahale etmesinin önlenmesi için asıl timarının olduğu yerin kazası olan Torul naibine hüküm gönderilmiştir.⁵⁹

Konuyla ilgili beşinci şikâyet; evail-i Rebiülahir 1180/6-15 Eylül 1766 tarihinde Akçaabat Sidiksa⁶⁰ ve Torul'da timarı olan Murtaza'ya Giresun'da 20 bin akçe zeamet tasarruf eden Kırım Hanı defterlilerinden Hüseyin Kandarzade ve mültezimleri tarafından müdahale edilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu müdahale üzerine sipahi Murtaza durumu merkeze bildirmiştir. Yapılan incelemede Kandarzade ve mültezimlerinin müdahalesinin engellenmesi için Gümüşhane emin ve kadısına hüküm yazılmıştır.⁶¹

⁵⁴ Hoho/Hoha: Ayvalı. Bkz. Bostan, *agm*, s. 91.

⁵⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 87/3.

⁵⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 101/2.

⁵⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 205/1.

⁵⁸ Kisarna: Bengisu. Bkz. Bostan, *agm*, s. 92.

⁵⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 94/1.

⁶⁰ Sidiksa: Çayırbağı. Bkz. Uzun, *age*, s. 108.

⁶¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 97/1.

Konuyla ilgili altıncı şikâyet; evahir-i Zilhicce 1180/20-29 Mayıs 1767 tarihinde Çepni nahiyesinde ve Akçaabat Haçko⁶², Sidiksa ve Şinik⁶³ karyelerinde 24.944 akçe zeamet tasarruf eden Seyyid Hüseyin bin Seyyid Osman'ın timarına kanuna aykırı olarak ortakları tarafından yapılan müdahale üzerine Seyyid Hüseyin'in şikâyeti neticesinde Seyyid Hüseyin'in ortaklarının müdahalesinin engellenmesi için yapılmıştır.⁶⁴

Konuyla ilgili yedinci şikâyet; evasıt-ı Cemaziyelahir 1190/28 Temmuz-6 Ağustos 1176 tarihinde Akçaabat Sidiksa karyesinde timar tasarruf eden diğer Murtaza timarı mülhakatından olan Kürtün Kızılcaluçukur'daki timar hissesine o bölgede timar tasarruf eden ortaklarının kendi hisselerine kanaat etmeyerek timar gelirlerini toplanmasına engel olduklarına dair yapılan şikâyettir. Şikâyet üzerine merkezin yaptığı inceleme neticesinde Kızılcaluçukur'da birlikte timar tasarruf eden Murtaza'nın ortakları İsmail ve Osman adlı sipahilerin müdahalelerinin men edilmesi için Trabzon valisine ve Kürtün kadısına ayrı ayrı hüküm yazılmıştır.⁶⁵

Konuyla ilgili sekizinci şikâyet; evasıt-ı Şaban 1198/ 30 Haziran-9 Temmuz 1784 tarihinde zuemadan Sadullah veled-i Süleyman'ın Torul, Rize, Yomra ve Akçaabat'ta tasarruf ettiği timarına ortağının timar gelirlerine hissesine kanaat etmeyerek Sadullah'a müdahalesi üzerine meydana gelmiştir. Merkezin yaptığı inceleme neticesinde Torul, Çepni, Yomra ve Akçaabat nahiyeleri naiplerine müdahalenin men edilmesi için hüküm yazılmıştır.⁶⁶

Konuyla ilgili son şikâyet ise evail-i Receb 1211/ 31 Aralık 1796-9 Ocak 1797 tarihinde zuemadan Mehmed Nuri veled-i Ahmed'in timar tasarruf ettikleri ortaklarının timarına yaptıkları müdahaleden dolayı yaptığı şikâyettir. Bu şikâyete göre 27.814 akçe zeamet tasarruf eden Mehmed Nuri veled-i Ahmed'in Torul ve Akçaabat'taki zeametine müşterikleri timarlarına kanaat etmeyerek kendi hisselerine geçirmek istemişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde Mehmed Nuri haklı görülmüş ve ortaklarının müdahalesinin engellenmesi emredilmiştir.⁶⁷

Ehl-i örf sınıfına mensup timar tasarruf edenlerin yanında ehl-i ilm sınıfına mensup olan ve yapmış olduğu görev karşılığı timar tasarruf eden ilmiye mensuplarının timarına da müdahalede bulunulmuştur. Bununla ilgili olarak 1744 tarihinde 1 şikâyet-ahkâm hükmü vardır. Evahir-i Receb 1157/30 Ağustos-8 Eylül 1744 tarihli ahkâm kaydında eimmeden (İmam) Hüseyin adlı kişi Akçaabat Bodamiya'da⁶⁸ 3.100 akçe olarak Trabzon Kalesi'nde (Aşağıhisar'da) Karabaş veya Bâb-ı Pazar olarak kayıtlı mescidin imamlarına verilirken Trabzon mutasarrıfı olan Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın kendilerine taarruzda bulunarak timarı başkasına berat ettirdiği için merkeze şikâyette bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁹ Ahkâm hükmünün devamında ise Karabaş Mescidi ile Bâb-ı Pazar Camii'nin aynı olup olmadığı anlaşılmadığı ve durumun anlaşılmaması ve gerçeğin ortaya çıkarılıp bildirilmesi için Trabzon kadısına emir yazılmıştır.⁷⁰

Timar tasarruf eden genelde askerî sınıf, özelde ise ehl-i örf ve ehl-i ilm olarak tasnif edilen gruba mensup kişilerin birbirlerinin timarına yapmış oldukları müdahalelerde biri haricinde şikâyet eden tarafın yapılan incelemeler neticesinde haklı olduğu belirlenmiştir. Haklı olduğu

⁶² Haçko(a): Düzköy. Bzk. Bostan, *agm*, s. 91.

⁶³ Şinik: Şinik. Bkz. Bostan, *agm*, s. 94.

⁶⁴ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 104/2.

⁶⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 174/2.

⁶⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 287/2.

⁶⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 3: 4/1.

⁶⁸ Bodamiye: Derecik. Bkz. Uzun, *age*, s. 27.

⁶⁹ 18. Yüzyılda Karabaş ve Bâb-ı Pazar (Pazar Kapısı) mescitlerine yapılan tayinlerle ilgili hurufat defterlerinde kayıtlar vardır. Detaylı bilgi için bkz. Necmettin Aygün, Turan Açık, Eyyüb Şimşek, *Trabzon Hurufât Defterleri, Vakıflar ve Görevliler (1691-1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2019, s. 59, 70, 72, 91, 98, 103, 107, 153, 155, 159, 166.

⁷⁰ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 36/3.

ortaya çıkan tarafın hakkının korunması ve tımarına müdahale edilmesinin engellenmesi için Trabzon valisi ve ilgili yerin kadı ve naiplerine hükümler gönderilmiştir. Osmanlı Devleti merkeze yansıyan tımarla ilgili sorunların çözülmesi için Divan ve Defterhane’de bulunan İcmal, Mufassal ve Ruznamçe gibi tımar kayıtlarını muhtevî defterlere başvurmuştur. Bazı durumlarda defterlerin de yeterli bilgi vermemesinden dolayı bölgenin kadısı tarafından konunun aydınlatılması istenmiştir.⁷¹

5.1.2. Reayanın tımarlara müdahalesi:

Askerî sınıfın tımarlara yaptığı müdahalelerin yanında reayanın da tımarlara müdahaleleri söz konusudur. Müdahalede bulunan reayanın bazen sakin oldukları yer belirtilirken bazen de “ecanibden ve ashabı ağrazdan” şeklinde tımarla müdahale eden kişinin gazez sahibi ve yabancı olduğu belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak Hüdavendigâr, Menteşe ve Trabzon’da Akçaabat başta olmak üzere 54.200 akçe zeamet tasarruf eden Defterhane kalemi şakirtlerinden Nazif veled-i şakird Mehmed ya da Ali Nazif veled-i şakird Mehmed’in farklı tarihlerde yaşadığı problemler örnek olarak verilebilir.⁷² Ali Nazif 1176/1763, 1178/1764, 1196/1782, 1197/1783, 1198/1784, 1200/1785 ve 1219/1795 tarihlerinde 7 defa tımarlarıyla ilgili problem yaşamıştır. 1176/1763 ve 1178/1764 tarihlerinde reayanın vergileri verme konusunda sıkıntı yaşarken 1197/1783 tarihinde tımar gelirlerini ortağıyla toplamak için göndermiş olduğu subaşısına yapılan müdahale üzerine şikâyetle bulunmuştur. Buna göre Akçaabat Şinik, Haçko, Uskolarcaneli(?) ve Ohovi karyeleriyle Sürmene Makavla karyesinde ifraz yöntemiyle biriktirilen ve ortak tımar tasarruf eden kişiyle tımar gelirlerini subaşısı El-Hac Osman vasıtasıyla toplamak istemiştir. Ancak hükümde “ecanibden” şeklinde tarif edilen Ali isimli bir kişi 1195-1196 /1780-1782 tarihli tımar gelirlerine el koymuştur. Bunun üzerine Ali Nazif durumu merkeze bildirmiştir. Defterhanedeki defterler incelendiğinde bu tımar gelirlerinin Ali Nazif ve ortağına ait olduğu bundan dolayı Ali adlı kişinin el koyduğu gelirlerin kendisinden tahsil ettirilmesi ve müdahalesinin engellenmesi için Trabzon valisine ve Akçaabat naibine hüküm yazılmıştır.⁷³ Ancak bu hükme rağmen Ali Nazif’in sorunu çözüme kavuşmamıştır. 1198/1784 tarihinde ise bir sene önceki şikâyetinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce Ali adlı kişinin el koyduğu tımar gelirlerinin eda ettirilmesine hüküm verilmişse de bu gelirler Ali’den geri alınamamış, bunun üzerine Ali Nazif tekrar gelerek Ali’nin zimmetindeki tımar gelirlerinin alınarak iade edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Ali adlı şahıstan Ali Nazif’in tımar gelirlerinin alınması için Trabzon kadısına ve Akçaabat kazası kadısına hüküm yazılmıştır. Önceki emirde Akçaabat naibine yazılırken bu sefer Akçaabat kazası kadısına hüküm gönderilmiştir.⁷⁴ 1198/1784 senesine gelindiğinde ise Ali Nazif ve ortağının tımar gelirlerine yine bir müdahale yapılmıştır. Bu sefer müdahale yapanların isimlerini vermeden “ecanibden bazı kişiler” denilerek başka bölgelerden birden fazla kişinin Ali Nazif ve birlikte tımar tasarruf ettiği ortağının Akçaabat ve Sürmene’deki tımar gelirlerine müdahalede bulunulduğu belirtilmektedir.⁷⁵ 1198/1784 tarihli hükümde belirtilen ecanibden olan kişiler arasında daha önce “ashab-ı ağraz ecanibden” şeklinde nitelendiren Ali adlı şahsın var olup olmadığı konusunda hüküm kaydında bir bilgi yoktur. 1200/1785 senesinde Ali Nazif merkeze gelerek bir şikâyetle daha bulunmuştur. Bu şikâyetle ise Akçaabat ve Sürmene’deki tımar gelirlerini toplayan mültezimi Süleyman’a “ecanib ve ashab-ı ağrazdan bir ferd” şeklinde hükümde geçen bir ferdin müdahale etmemesi talep edilmiştir.⁷⁶ Ali Nazif’in aynı konuyla ilgili şikâyeti 18. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. 1209/1795 tarihli şikâyetle de Ali Nazif ve

⁷¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 36/3.

⁷² BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 264/1.

⁷³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 264/1.

⁷⁴ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 278/2.

⁷⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 287/2.

⁷⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 304/3.

ortasına “ecanibden ve ashab-ı ağrazdan” şeklinde hükümlerde tarif edilen kötü niyetli kişilerin tımarına müdahalesi devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine merkezden müdahalenin engellenmesi için tımar tasarruf ettiği yerin kadı ve naiplerine ayrı ayrı hükümler gönderilmiştir.⁷⁷ Bu tarihten sonra 1800 tarihine kadar geçen süre içinde Ali Nazif ile ilgili herhangi bir ahkâm kaydına rastlanılmamıştır.

Ali Nazif'in tımarlarının yanında Trabzon'un farklı kaza ve nahiyelerinde tımar hissesi olan başka sipahilerin de tımar gelirlerini toplarken “ecanib ve ashab-ı ağrazdan” şeklinde tasvir edilen başka bölgeden gelen gazez sahibi kişilerin müdahaleleri de olmuştur. Örneğin evahir-i Rebiülahir 1207/26 Kasım-5 Aralık 1792 tarihinde Of nahiyesi Paçan karyesi ile Akçaabat Çal karyesinde 31.000 akçe zeamet tasarruf eden İsmail veled-i Mehmed'in tımar gelirlerini ortağıyla birlikte toplamasına dışarıdan gelen bazı gazez sahipleri engel olmuşlardır. Ruznamçe ve icmal defter kayıtları incelendiğinde bu yerlerin yukarıda adı geçen zaim ve ortağına ait olduğu anlaşılmış bunun üzerine tımar sahiplerine yapılan müdahalenin engellenmesi için Trabzon mütesellimi ile Akçaabat naibine hüküm yazılmıştır.⁷⁸ İsmail veled-i Mehmed adlı sipahi bu şikâyetinden hemen sonra Cemaziyelevvel ayında merkeze bir arzuhal daha göndermiştir. İsmail veled-i Mehmed bundan başka bir problemle daha karşılaşmıştır. Bu problem ise tımar gelirlerine dışarıdan gelenlerin müdahalesinden ziyade İsmail veled-i Mehmed'in Dizani köyünde tapu resmi ile vermiş olduğu yerin sahibi Osman'ın vefatıyla yaşanan tapu resmi konusundaki anlaşmazlıktır. Buna göre, Dizani köyünde arazi tasarruf eden Osman öldükten sonra arazi babaları bir olan oğulları Ömer ve Süleyman'a intikal etmiştir. Daha sonra kardeşlerden Ömer'in ölmesiyle Süleyman kardeşi Osman'ın ölümüyle kardeşinin tasarruf ettiği arazinin kendisine meccanen kaldığını iddia ederek tımar sahibi İsmail veled-i Mehmed'e tapu resmi vermeyi reddetmiştir. Bunun üzerine İsmail veled-i Mehmed, Süleyman'dan şikâyetçi olmuş ve tapu resminin tahsil edilmesini talep etmiştir. Yapılan inceleme neticesinde babaları bir olan kardeşlerin hisselerinin belirli bir tapu resmi karşılığında Süleyman'a teklif edilmesini, Süleyman'ın bu teklifi kabul etmemesi durumunda araziye sahib-i arz İsmail veled-i Mehmed'in dilediğine tapu resmi ile vermesi hususunda Akçaabat naibine hüküm yazılmıştır.⁷⁹

5.1.3. Eşkiya gruplarının tımarlara müdahalesi:

18. yüzyılda Trabzon ve Akçaabat kazasında birtakım eşkıyalık faaliyetleri olduğu bilinmektedir.⁸⁰ Ferdî ya da büyük gruplar şeklinde meydana gelen eşkıyalık olaylarının temelinde sosyolojik ve ekonomik sebepler gelmektedir. Akçaabat'ta da ekonomik sebeplerden dolayı eşkıyalık faaliyetleri görülmektedir. Bu faaliyetler incelendiğinde ekonomik sebeplerden ötürü sipahilerin tımarına müdahaleler şeklinde olmuştur.

Akçaabat bölgesinde tımar tasarruf edenlerin tımarlarına yapılan müdahalelerde zaman zaman tımar tasarruf etmeyen ya da ecânibden ve ahardan şeklinde belgelerde tarif edilen kişilerin de müdahaleleri söz konusudur. Örneğin; evasıt-ı Şevval 1188/25 Aralık 1774-2 Ocak 1775 senesinde Kürtün nahiyesinde ve Akçaabat Canice(?) karyesinde tımar tasarruf eden Seyyid Mustafa veled-i Seyyid Süleyman ve ortağına yabancılardan bazı kişiler “senin karye-i mezburede hisse ve alakan yokdur” diyerek zorla tımar hisselerini zapt etmişlerdir. Yapılan şikâyet üzerine Akçaabat naibine yazılan hükümde bu kişilerin müdahaleden men edilmesi

⁷⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 369/1.

⁷⁸ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 336/2.

⁷⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 336/3.

⁸⁰ Konuyla ilgili olarak bkz., Öztürk, *agm*, s. 29-53; Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007, s. 87.

emredilmiştir.⁸¹ Bu hükümde müdahale edenlerin isimleri verilmemiş onun yerine “ecânibden bazı kişiler” şeklinde ifade edilmiştir. Bu şekilde tarif edilen kişilerin yabancı oldukları belirtilmiştir. Ancak bu kişilerin askerî sınıfa mı yoksa reayadan mı oldukları konusunda söz söylemek mümkün değildir. Ancak Trabzon kaza ve nahiyelerinde timar tasarruf edenlere sadece ortaklarının müdahale etmediği, zaman zaman başka bölgelerden gelen ve belgelerde “ecânibden” şeklinde tarif edilen şahısların da zaman zaman müdahale ettiği görülmektedir. Bazı hükümlerde ise timar erbablarına bölgede bulunan cebabir, zaleme ve eşkıya olarak tarif edilenlerin de timar gelirlerine müdahalelerde bulundukları görülmektedir. Örneğin evasıt-ı Rebiülevvel 1190/ 10-18 Mayıs 1776 tarihli Trabzon valisi başta olmak üzere Akçabat, Kürtün, Giresun, Keşap vb. kaza ve nahiyelerin kadı ve naiblerine yazılan bir ahkâm hükmünde Giresun, Keşap, Kürtün Tirebolu, Sürmene, Maçka, Of ve Akçaabat’ta müşterek timar tasarruf eden Reisülküttap Vekili Hüseyin Senayi’nin timar gelirlerine, eşkıyadan bazı kişiler zorla el koyarak zapt etmişlerdir. Bunun üzerine Reisülküttap vekili şikâyetle bulunmuş ve yapılan incelemede timar tasarruf ettiği yerlerdeki eşkıyaların müdahalesinin menedilmesi için hükümler yazılmıştır.⁸²

Eşkya ve mütegalibe grubunun müdahalesine başka bir örnek olarak Sürmene, Kürtün, Çepni ve Akçaabat’ta ortağıyla timar tasarruf eden Ömer’in şikâyeti verilebilir. Buna göre; evahir-i Cemaziyevvel 1190/28 Haziran-7 Temmuz 1776 tarihli ahkâm kaydında “ashab-ı ağraz, mütegalibe ve cebabireden bazı kişiler” şeklinde ifade edilen eşkıyalar, Ömer ve ortağının timar gelirlerini 1183/1769-1770 senesinden beri toplamasına engel olmuşlar ve bu gelirleri kendileri zorla zapt etmişlerdir. Merkezden yapılan inceleme neticesinde bu kişilerin müdahalesinin sonlandırılması ve Ömer ve ortağının timar gelirlerini toplaması için timar tasarruf ettikleri yerlerin kadı ve naiblerine ayrı ayrı hükümler yazılmıştır.⁸³ Bu kişilerin birlikte ortak hareket ettikleri konusunda bir ipucu yoktur. Muhtemelen eşkıya olarak adlandırılan bu kişilerin birbirlerinden haberleri olmadan ya da bağımsız olarak bulundukları yerlerdeki timar gelirlerine el koydukları söylenebilir.

5.2. Vergiyle ilgili şikâyetler:

Osmanlı Devleti’nin klasik dönemdeki önemli gelir kaynaklarının başında timar topraklarından alınan vergiler gelmektedir. 17. yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti’nde vergilerin toplanmasında sorunlar ortaya çıkmış, bu problemler 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bu sorunların başında timar sahiplerinin vergilerini toplamada reaya ile yaşadıkları sıkıntılar gelmektedir. Reayanın çıkardığı sorunların sebepleri arasında vergilerini zamanında vermek istememeleri, ürün üzerinden belli oranda vergi vermek yerine maktu vergi vermek istemeleri yer almaktadır. Maktu vergiler önceden belirlendiğinden timar sahibinin timar gelirlerinin azalmasına sebep olması söz konusudur.

Kazada timar tasarruf eden timar sahipleri, karşılaştıkları bu problemler karşısında haklarını aramak için şikâyet mekanizmasını etkin olarak kullanmışlardır. 1742-1800 tarihleri arasında 56 şikâyetten 19’u vergiyle ilgilidir. 19 şikâyetin 12’si timar sahiplerinin ahaliden timar vergilerini tahsil edememesiyle alakalıyken⁸⁴, biri de timar sahibinin halktan haksız vergi talebine dairdir.⁸⁵ Tımarlı sipahilerin halkın zimmetinde kalan vergi alacaklarına dair 1155/1742’de İbrahim’in, 1172/1759’da Mustafa ve Trabzon kalesi vasat muhafızı Ömer’in, 1173/1760’da Mustafa’nın,

⁸¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 139/3.

⁸² BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2:160/2.

⁸³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 169/2.

⁸⁴ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 4/1, 203/3, 210/3; BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 11/3, 21/3, 41/1, 47/4, 54/3, 66/2, 102/3, 222/2, 322/2.

⁸⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 8/1.

1175/1761'de Seyyid Süleyman'ın, 1176'da Trabzon kalesi Ser bölüklerinden Abdullah bin Ömer'in, 1176/1759 ve 1178/1764'de Defter-i Hakani şakirdi Ali veled-i şakird Mehmed'in, 1177/1763'de Mehmed Sadık'ın, 1180/1767'de Ali'nin, 1193/1779'da Trabzon kalesi dizdari Mahmud veled-i Mehmed'in, 1201/1787'de de Trabzon Kalesi muhafızı el-Hac Abdullah veled-i Ali'nin şikâyeti olmuştur. Bu şikâyetlerin geneli tımarlı sipahilerin halkta kalan vergi alacaklarının tahsil edilmesi talebiyle alakalıdır. Bu tür şikâyetlerde tımarlı sipahiler, reaya zimmetlerinde alacaklarının kaldığını belirterek görevlendirdikleri subaşı, mültezim gibi görevliler vasıtasıyla alacaklarının tahsil edilmesini talep etmişlerdir.

Timar sahiplerinin halkla olan vergi problemlerinin yanında vakıflardan da vergi talebinde bulunmalarına dair bir şikâyet meydana gelmiştir.⁸⁶ Vakıf mütevellilerinin ise halktan haksız vergi talebiyle ilgili ise 2 şikâyet vuku bulmuştur.⁸⁷ Evail-i Zilkade 1157/6-15 Aralık 1744 tarihinde Hatuniye Vakfı mütevellisi ve Trabzon ayanları, Akçaabat ve Yomra kazalarının köylerinde arazi ve emlakları olmayanlardan haksız vergi talep ederek ahaliye zulmetmişlerdir. Bu durum karşısında zulme uğrayanlar Trabzon kadısı Murtaza-zâde Mehmed Hamdi'ye başvurmuşlardır. Trabzon kadısı ise meselenin vergiyle ilgili olmasından dolayı Trabzon kadısı ahalinin şikâyetini bildiren mektubu İstanbul'a göndermiştir.⁸⁸

Vakıf mütevellilerinin haksız vergi talebi hakkında yapılan diğer şikâyet ise 1160/1747 tarihli'dir. Bu şikâyet Maçka ve Akçaabat kazasında vakfa hizmet edenlerin ellerindeki fetva gereği Hatuniye Vakfı'na öşr-i maden vergisini maktu olarak vermeye razı olduklarını bildirmelerine rağmen vakfın mütevellilerinin kendilerinden kanuna aykırı olarak öşür talep ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Vakıf mütevellilerinin maktu vergi vermesi gereken ahalden öşür talebinin menedilmesi için Trabzon kadısına emir gönderilmiştir.⁸⁹

Vergi konusunda vakıf yöneticilerinin haksız vergi talebiyle ahaliye zulmetmelerine karşın bazen de kendilerinin vergi hususunda zulme uğradıkları görülmektedir. Akçaabat'ta vakıf yöneticilerinin karşılaştıkları problemler vakıflar başlığında değerlendirilecektir.

Osmanlı yöneten sınıfının halktan ya da vakıflardan vergi talepleriyle ilgili dilek ve şikâyetlerinin yanında, Akçaabat ve civarında yaşayan halkın verdikleri vergilerin miktarını azaltmak için Akçaabat kazasında yaşayan insanların da kendisiyle birlikte vergi vermeleri talebiyle ilgili 2 şikâyet meydana gelmiştir. İlk şikâyet seferden dolayı Akçaabat, Yomra ve Görele köylülerinin Trabzon mutasarrıfı için toplanan imdad-ı seferiye vergisiyle ilgilidir. Evahir-i Rebiülahir 11458/ 23-31 Mayıs- 1745 tarihinde Hatuniye Vakfı mütevellisi Salih, sefer için toplanan imdadiye vergisini Akçaabat, Görele ve Yomra ahalisinin birlikte vermesi gerekirken, Görele ahalisinin kendi üzerlerine düşen imdadiye vergisini tamamen Akçaabat ve Yomra ahalisine yıkmaya çalıştığını ve bu durumun önlenmediği takdirde Akçaabat ve Yomra'daki vakıf köylülerinin harap olmasına sebep olacağından bahisle şikâyet etmiştir.⁹⁰ Diğer bir şikâyet ise Akçaabat nahiyesinde Büyük Liman (Aksaklı) sakinlerinden Murad oğlu Hasan'ın şikâyetidir. Evail-i Cemaziyelahir 1190/ 18-27 Temmuz 1776 tarihli ahkâm kaydına göre Murad oğlu Hasan Yavabolu'daki tarlasının vergisini Yavabolu ahalisiyle birlikte öderken Yavabolu ahalisi Murad oğlu Hasan'dan sahip olduğu tarla için daha fazla vergi vermesi için kanuna aykırı olarak zulmetmişlerdir.⁹¹

⁸⁶ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d: 2: 200/4.

⁸⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 41/3, 80/5.

⁸⁸ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 41/3.

⁸⁹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 80/5.

⁹⁰ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 1: 46/3.

⁹¹ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d: 2-171/4.

Akçaabat kazasında vergi borcunun ödenmemesi, haksız vergi talebi ve vergiye iştirak etmeye zorlama gibi vergi problemlerinin yanında, tımarlı sipahilerin vergi gelirleri ile ilgili yaşanan diğer bir problem tapu/ferağ resmi vermekten imtina etmeyle ilgilidir. Bununla ilgili evail-i Ramazan 1211/28 Şubat-9 Mart 1797 tarihli Akçaabat ve Torul kazalarında timarı olan Mehmed Nuri veled-i Ahmed'in şikâyeti vardır. Buna göre; Mehmed Nuri'nin timar topraklarında arazi tasarruf edenler, tasarruflarındaki arazileri başkalarına devretmişler ve devrederken Mehmed Nuri'ye vermeleri gereken 100.000 akçeden 100 akçe vergiyi vermekten imtina etmişlerdir. Bu durum karşısında şikâyeti inceleyen merkez reayanın ferağ vergisini tımarlı sipahiye ödemesi için Torul ve Akçaabat kadılarına hüküm göndermiştir.⁹²

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Akçaabat ve çevresinin timar uygulanan yerlerden olmasından dolayı timar tasarruf edenler vergi hususunda birtakım sıkıntılar yaşamışlardır. Bu sıkıntılar sadece timar tasarruf edenlerin karşılaştıkları sorunlar olmayıp zaman zaman reaya ve vakıf yöneticileri de bu tür sorunlarla karşılaşmışlardır. Kazada yaşayan yönetici ve reaya sınıfının en fazla karşılaştığı sorunların vergi konusundan kaynaklandığı görülmektedir. Keza timarlara müdahale başlığında incelediğimiz timar gelirlerine müdahale ile ilgili sorunlar genellikle Akçaabat ve çevresinde müşterek timar tasarruf edenlerin birbirlerinin timarlarına müdahalesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak vergiyle ilgili sorunlar daha çok yöneten-yönetilen sınıfı arasındaki çekişmeden kaynaklanmaktadır. 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat'taki timar tasarruf edenler zaman zaman gelirlerini artırma çabalarına girmiş zaman zaman ise gelir kaynaklarını korumak için mücadele etmişlerdir.

5.3. Vakıfla ilgili şikâyetler:

Osmanlı Devleti'nde binlerce vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar arasında Müslümanların dini ve sosyal hizmet amacıyla kurdukları vakıf ile gayrimüslimlerin kurmuş oldukları kilise vs. vakıfları vardır. Bu vakıfların ayakta kalabilmeleri ve masraflarının karşılanabilmesi için vakıf gelirlerine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu gelirler, bir dükkân, bir bahçe ve bir arazidir. Arazilerden ne tür ve ne kadar vergi alınacağı tapu kayıtlarında ve sancak kanunnamelerinde belirlenmiştir.

Vakıflar, zamanla birtakım problemlerle karşılaşmışlardır Bu problemler vakfın yöneticileri tarafından merkeze bildirilmiş ve problemin çözülmesi için talep ve isteklerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde olduğu gibi Akçaabat nahiyesinde de vakıf ve vakıf arazileriyle ilgili şikâyetler vuku bulmuştur. Bu şikâyetler genelde Akçaabat köylerinde vakıf arazileri vs. bulunan vakıflardan, o bölgenin ehl-i örf tarafından haksız yere tekâlif-i şakka gibi örfi vergi talep edilmesiyle ilgilidir. Ehl-i örf tarafından haksız vergi talebiyle karşılaşan vakıflardan biri Sümela Kilisesi rahipleridir.

Sümela Kilisesi, Trabzon eyaletinde Maçka ilçesi Altındere köyünde sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur ve Meryem Ana adıyla da bilinmektedir. Sümela Kilisesi Türklerin bölgeyi fethinden sonra varlığını sürdürmesine rağmen dini merkez olarak eski önemini yitirmeye başlamıştır.

Dini yapıların ayakta kalabilmesi için vakıflara ihtiyaç vardır. Sümela Kilisesi'nin de Trabzon'un farklı yerlerinde vakıf gelirleri vardır. Osmanlı Devleti'nde vakıfların sahip oldukları bu arazilerle ilgili zaman zaman timar tasarruf edenlerle vergi konusunda anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Sümela Manastırı'nın da bu problemi yaşadığı 1191/1777 tarihli bir ahkâm kaydından anlaşılmaktadır.

Evahir-i Şevval 1191/22-30 Kasım 1777'de Sümela Kilisesi rahipleri, Akçaabat nahiyesine tabi olan timar karyelerinden İpziye'de emlak, eşçar ve zeytinden oluşan kilise vakıfları olduğunu

⁹² BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 3: 6/2.

ve ellerinde bunlardan öşür ve rüsum verilmemesine dair beratları olmasına rağmen kendilerinden timarlı sipahi tarafından kanuna aykırı olarak vergi talep edilerek rencide edildiklerini merkeze bildirmişlerdir. Merkezden ise bu toprakların Sümela Kilisesi Vakfı'na ait olduğunu ve Sümela Kilisesi'ne vergi talebiyle müdahale edilip rencide edilmemesi hususunda Akçaabat naibine ve Trabzon mütesellimine ayrı ayrı hüküm yazılmıştır.⁹³

1191/1777-1778 yılında Akçaabat karyesinden vakıfla ilgili bir şikâyet daha zuhur etmiştir. Şevval ayında Sümela Kilisesi Rahiplerinin şikâyetinin yanında, bu sefer de I. Selim'in annesi Ayşe Gülbahar Hatun adına yaptırdığı Hatuniye Vakfı mütevellileri şikâyetinde bulunmuşlardır. Evail-i Zillhicce 1191/ 31 Aralık 177-9 Ocak 1178 tarihinde yazılan hükme göre Hatuniye Vakfı'nın mütevellisi İsmail, Akçaabat nahiyesinde vakıf köylerinden olan Sovuksu'daki menzil ve bahçesinin tekâlifini Sovuksu ahalisiyle birlikte vermelerine rağmen, ehl-i örfün kanuna aykırı olarak tekâlif-i şakka talebiyle rencide edildiklerini mektupla İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede, Sovuksu karyesinde bir kıta menzil ve bahçe tasarruf eden Seyyid Mehmed ve Seyyid Hüseyin'in, üzerlerine edası lazım gelen tekâlifi ödedikten sonra kendilerine tekrar vergi talebiyle müdahale edilmemesi için Akçaabat naibine hüküm yazılmıştır.⁹⁴

5.4. Mülke müdahale şikâyetleri:

1742-1800 tarihleri arasında Trabzon Ahkâm defterlerinde Akçaabat'ta mülke müdahaleyle ilgili sadece 2 şikâyet merkeze yansımıştır. Mülke müdahale ile ilgili ilk şikâyet evahir-i Şaban 1199/29 Haziran-7 Temmuz 1785 tarihlidir. Buna göre; Trabzon sakinlerinden Osman bin Abdullah adındaki kişi, Mevlâna Hasan Ağa bin Ali'nin kendisini azat ettikten sonra Hasan Ağa hayattayken mülk emlak ve çiftliğini kendisine hüccet ile hibe ettiğini, daha sonra başka diyara gittikten sonra aynı köyden Molla Ali ve Kadioğlu adlı kişilerin kendi mülk ve çiftliğine zapt ve gadrettiğini ifade etmiştir. Merkez ise hüccet-i şeriyeye istinaden müdahalenin men edilmesini emretmiştir.⁹⁵ Mülke müdahale ile ilgili son şikâyet ise, evasıt-ı Muharrem 1213/25 Haziran-4 Temmuz 1798 tarihli olup Akçaabat-Karikliya⁹⁶ sakinlerinden Salih oğlu Numan'a aittir. Buna göre Salih oğlu Numan'ın tapulu yerlerini aynı köyden Taşcıoğlu Süleyman haksız yere zapt ederek ekip biçmiştir. Bunun üzerine Salih oğlu Numan merkeze gelerek şikâyetinde bulunmuştur. Şikâyet üzerine yapılan inceleme neticesinde bu yerlerin 1210/1795-1796 tarihinden itibaren tapu ile Salih oğlu Numan'a verildiği ortaya çıktığından Trabzon kadısına haksız müdahalenin önlenmesi için hüküm yazılmıştır.⁹⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yöneten ve yönetilenler zaman içinde birtakım şikâyetlerle karşılaşmışlardır. Bu şikâyetlerin taşrada kurulmuş olan kadı mahkemelerinde çözülmesinin yanında bazı şikâyetler doğrudan Osmanlı padişahının divanına yapılmış ve burada çözüme kavuşmuştur. Osmanlı Devleti taşrada kadı mahkemelerinde çözülemeyen davaları Divan-ı Hümayun'da ele alarak İslam devletlerinden farklı olarak Divan'a bir nevi temyiz mahkemesi olarak bir üst mahkeme görevi vermiştir. Burada ele alınan davalar önceleri Mühimme defterlerine kaydedilirken 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şikâyet defterlerine, 1742 tarihinden itibaren de Eyalet Ahkâm defterlerine kaydedilmiştir. Araştırmanın ana kaynağı 1742-1800 tarihlerini içeren 1, 2 ve 3 numaralı Trabzon Eyalet Ahkâm defterleridir. Bu defterlere göre, 1742-1800 tarihleri arasında Akçaabat kazasıyla ilgili olarak 56 şikâyet konusu İstanbul'a

⁹³ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 198/4.

⁹⁴ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 200/4.

⁹⁵ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 2: 299/4.

⁹⁶ Karikliya: Meydankaya. Bkz. Uzun, *age*, s. 86.

⁹⁷ BOA. A.DVNS.AHK.TZ.d, 3: 17/1.

bildirilmiştir. Ortaya çıkan sorunların çözülmesi için şikâyetçilerin -merkeze hayli uzak olmasına rağmen- genellikle bizzat merkeze gelerek şikâyet haklarını kullandıkları görülmektedir.

Akçaabat'ta şikâyet konu olan vakalardan anlaşıldığı kadarıyla şikâyet sahiplerinin genellikle ehl-i örf sınıfına mensup olduğu görülmektedir. Bunun sebepleri arasında bölgenin timar uygulanan yerlerden biri olması ve timar sahiplerinin gerek ahali zimmetinde kalan vergi alacaklarını tahsil edememeleri gerekse timar sahiplerinin birbirlerinin timar gelirlerini kendi timarına katma arzusuyla hareket etmeleri olduğu söylenebilir.

Akçaabat'la ilgili diğer şikâyet konuları arasında Akçaabat kazasında vakıf toprakları olan Hatuniye Vakfı ile Sümela Kilisesi Vakfı'nın karşılaştığı haksız vergi talepleridir. Her ne kadar vakıflar haksız vergi talepleri ile karşılaşsalar da bazen de vakıf mütevellilerinin ahaliden haksız vergi talep ettikleri de görülmektedir. Akçaabat kazasını ilgilendiren konulardan bir diğeri de bölgenin geçmişten beri en büyük sorunlarından biri olan eşkıyalık faaliyetleridir. Bunda bölgenin İstanbul'dan uzak olması kadar bölgenin coğrafi yapısının dağlık olması ve devletin gücünü giderek kaybetmesinin etkili olduğu söylenebilir. Keza 18. yüzyılda devletin eski gücünü kaybetmesinin yanında bölgelerde yavaş yavaş ayan sınıfının ortaya çıkıp güçlenmeye başlaması da etkilidir.

İncelen tarihler arasında Akçaabat'ta meydana gelen sorunların, genellikle ehl-i örfün vergi ve timar problemlerinden kaynaklandığı gözlenmiştir. Bu dönemde Akçaabat'ta kadınların nafaka, nikâh, miras gibi şikâyetleri Trabzon Ahkâm defterlerine yansımamıştır. Ancak şahısların mülklerine yapılan müdahalesiyle ilgili sadece 2 hüküm vardır.

Sonuç olarak payitahta uzak olmasına rağmen şikâyet mekanizmasının etkin olarak işlediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar merkeze yakın yerlerden uzak eyaletlere göre daha fazla şikâyet yansısa da uzak eyaletlerde de şikâyetler yerinde çözülemediğinde merkeze iletilmiştir. İnsanlar şikâyetlerini merkeze iletirken, davalarında haklı olduklarını vurgulamak için bizzat merkeze gelerek şikâyetinde bulunmayı tercih etmişlerdir.

Osmanlı bürokrasisi, merkeze yansıyan şikâyetleri ele alırken kişilerin hangi sınıfa ait olduğuna bakmamış haklı olanın hakkını korumaya çalışmıştır. Şahıslar arasında meydana gelen ve şahsi konuların ele alınmasında merkez, yetkiyi kaza kadısına ve naibine verirken, toprak ve timar sistemini ilgilendiren konularda ise merkezdeki defterlere bakarak bizzat kendisi hüküm vermiştir. Neticede, Akçaabat kazasının sosyo-kültürel tarihi ve Akçaabat merkezli şikâyet mekanizmasının işleyişini ele alan bu makalenin yerel tarih çalışmaları ve hukuk tarihi alanlarında literatüre katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça:

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Bab-ı Âsafî, Divan-ı Hümayûn sicilleri Trabzon Ahkam Defterleri*.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Ali Emiri, Abdulhamid 1.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Ali Emiri, Ahmed 3.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Ali Emiri, Mahmud 1.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Ali Emiri, Mustafa 3.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Cevdet, Adliye.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Cevdet, Evkaf.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Cevdet, Maliye*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *Hatt-ı Hümayûn.*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi *İbnülemin, Askeriye.*

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AYGÜN, Necmettin, “XVIII Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* (2009) C. 7, S. 7, 39-77.

AYGÜN, Necmettin, Turan Açık, Eyyüb Şimşek, *Trabzon Hurufât Defterleri, Vakıflar ve Görevliler (1691-1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2019.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, Ankara 2010.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük C.1-5*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007.

BOSTAN, M. Hanefi, “XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyesinin Nüfusu”, *Dünden Bugüne Akçaabad Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, Akçaabad Belediyesi Kültür Yayınları 2014, s.87-114.

_____, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Ankara 1999.

Dünden Bugüne Akçaabad Sempozyumu (26-28 Nisan 2013), ed. Veysel Usta vd., Akçaabad Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

EMECEN, M. Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *TALİD*, C.3/5, İstanbul 2005, s. 107-139.

GEDİKLİ, Fethi, *Akçaabad-I*, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2004;

_____, *Akçaabad Yazıları-II*, Yedirenk Yayınları İstanbul 2010.

_____, “1560-1566 Yıllarında Akçaabad ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu”, *Osmanlı Hukuku Makaleleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2012, s. 49-114.

- GÖK, İlhan, “2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterine Göre Kürtün ile İlgili Merkeze Yansıyan Konular (1759-1796)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2018; (28): s. 443-462.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih “1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri’nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018; (25): s. 69-102.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Saliha Okur, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikayetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:61/1, Ankara 2012, s. 175-206.
- İNALCIK, Halil, “Tımar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 168-173.
- _____, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- KAYA, Ali İrfan, *98 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1100/M.1688-1689)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.
- KEÇİŞ, Murat “Ortaçağ Kaynaklarında Akçaabat”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, ed. Veysel Usta-Necmettin Aygün vd., Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 27-29.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s. 520-523.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- ÖZ, Mehmet, “Reâyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, 2007 İstanbul, s. 490-493.
- ÖZTÜRK, Temel, “Ahkâm Defterlerine Göre Trabzon ve Çevresinde Güvenlik (1742-1760)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8, 2010, s. 29-53.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Askerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 3, 1991 İstanbul, s. 488-489.
- ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 306-308.
- _____, “Akçaabat Adı Üzerine” *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, ed. Veysel Usta-Necmettin Aygün vd., Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s.19-21.
- ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013.
- ŞİMŞİR, Nahide, “Ahkâm Defterleri’nin Tarihî Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defterleri’ndeki İzmir ile ilgili Hükümler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarihi Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9/1, 1994, s. 357-390.
- TOPAL, Zehra, “Akçaabat’ın Nahiyesinin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları C. I, yay. haz. Kenan İnan, vd., Trabzon 2007, s. 661-676.
- TOSUN, Miraç, *1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat 2010.
- _____, “Kısa Akçaâbat Tarihi (Hermonassa-Platana-Akçaâbad)”, *Akçaâbat’ın Epik Târîhi: Destanlar-Söylenceler Efsaneler*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2014, s. 17-26.
- TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

UYSAL, Mustafa Ali - Kazım Kartal, "Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), s. 136-142.

UZUN, Enver, *Akçaabat Yer Adları*, Esen Ofset Trabzon 2005.

YÜKSEL, Murat, *Akçaabat'ta Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2006.

Tez Çalışmaları

BAY, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007.

ÖZTÜRK, Temel, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680/1690/1723-1746)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004.

SOYER, Emel, *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

TOSUN, Miraç, *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

2968

*Volume 12
Issue 6
December
2020*